

TÉZISEK

Kalmár György

„A női test igazsága” –

Esettanulmányok a női test és az igazság figuratív kapcsolatának történetéből Chaucertől

Derridáig

című doktori disszertációjához

Debrecen, 2006.

I.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJA ÉS SZAKMAI-TUDOMÁNYOS CÉLKITŰZÉSEI

„Inkább az interpretációk interpretációjával van dolgunk, mint a dolgok interpretációjával” – idézi Derrida Montaigne-t „A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában” című szövege elején (21), abban az 1966-ban a Johns Hopkins Egyetemen tartott előadásban, mely a dekonstrukció egyik legmeghatározóbb szövegévé vált. Úgy tűnik, Montaigne és Derrida szerint a világot, mely a szemünk elé kerül mindig is meghatározzák értelmezései. A korszak, melynek Derrida előadása volt az egyik szimbolikus határpontja, elfogadja az ember mint nyelve és kultúrája által meghatározott lény képzetét, elfogadja hogy „nincs szövegenkívüli” („il n’y a pas de hors-texte”) (*Of Grammatology* 158), ezzel pedig feladja (vagy megpróbálja feladni) évezredes ismeretelméleti elbizakodottságát, mely hiszi, hogy megismerheti *magukat* a dolgokat. Ehelyett elkezd szemügyre venni az interpretációkat: a kérdés már nem az, hogy mi az igazság, a világ, az élet stb., hanem az, hogy milyen interpretációs döntések húzódnak meg magukban ezekben a fogalmakban. Mit is hiszek, fogadok el a dolgokról, amikor „a világ” vagy „az igazság” (történetileg és kulturálisan determinált) fogalmait használom?

Doktori értekezésemet meghatározza ez a korszak, az, amelyik úgy véli, közelebb juthat önnön megértéséhez, ha saját fogalmait és elképzeléseit, valamint azok történetét veszi szemügyre, mintha továbbra is a tőle függetlenül létező „Végső Valóság”-ról szóló abszolút tudást hajkurászna. Ennek fényében fordul egyes – a világról és önmagunkról alkotott képet befolyásoló – fogalmak és képzetek elemzéséhez. Meggyőződése ugyanis, hogy az elvont (és az emberi kultúrák történetében ezidáig látszólag/ láthatóan alapvető szerepet játszó) létezők maguk sem maradnak érintetlen az őket „kifejező” metaforáktól és képektől, melyek éppolyan kevésbé „ártatlanok,” mint a diskurzusok, a vallások vagy bármely ideológia. Más szóval a jelölő és jelölt viszonya kétirányú, nem egyszerűen egy megfelelő, kifejező jelölőt keresünk egy bizonyos jelölthöz, hanem a viszony fordítva is él: a jelölő megszületése pillanatától alapvetően befolyásolja a jelöltjéről alkotott elképzeléseinket.

Jelen dolgozat célja az egyik ilyen, kultúránkban meglehetősen elterjedt metaforika tanulmányozása (vagy inkább – derridai értelemben vett – „kérdés alá vonása”), illetve a „metaforaválasztás” következményeinek a boncolgatása néhány konkrét szövegben. Ez a metaforika nem más, mint az igazságnak elfátyolozott vagy meztelen női testként való megjelenítése.

A történeti spektrum természetesen óriási: kultúránkban évszázadokon át él ez a metaforika, mely a nemiség és az ismeretelmélet között létesít kapcsolatokat, kölcsönösen egymás által kontextualizálva és értelmezve a kettőt. Fontos hatása, hogy (egyfelől) a nemek közötti viszonyokat egy olyan heteroszexuális mátrixban írja le, melynek tétje az – általában metafizikai kontextusban értett – megismerés és tudás; a megismerést pedig (másfelől) egy a patriarchátus társadalmakban elfogadott koreográfia szerinti heteroszexuális hódítás és közösülés mintájára képzelel el. Így a metafora története egyszerre mesél a tudás, a nemiség, a test és a vágy történetéről, megértése pedig nagyban hozzájárulhat ezen dolgok (különböző korokban különböző módokon alakuló) viszonyainak, összeszövődésének a megértéséhez. A PhD értekezés egyik (pszichoanalitikus) előfeltevése az, hogy a vágy jelen van a kultúra minden területén és produktumában, a különböző dolgok (például megismerés, szeretkezés, boldogság) vágyai pedig összeszövődnek, hatással vannak egymásra. Ez azt is jelenti, hogy egy kultúra „elvont” és fenkölt fogalmai valamint a testről és nemiségről alkotott legalapvetőbb, akár természetesnek vett elképzelések nagyban összefüggnek, és az előzőt csak az utóbbi kontextusában lehet igazán megérteni. Egy következő előfeltevés az lenne, miszerint „a vágy” konzisztenciáját részben egyes figurák, toposzok, metaforák kitartó előfordulása okozza: vannak a váagnak olyan „mestertrópusai”, melyek évszázadokon, vagy

évezredekén keresztül forgalomban vannak. A „női test igazsága” ezek egyike, melyet azért tartok kifejezetten fontosnak, mert a nemiséget és vágyat egy olyan általános, metafizikai képletben helyezi el, mely így „az emberi” élet jópár meghatározó szféráját (szexualitás, testiség, nemiség, metafizika, megismerés) egyetlen képletben (vagy gordiuszi csomóban) köti össze.

Mint látható, a témát a vizsgált metafora szűkíti kezelhető méretűvé (hisz egyetlen figura előfordulásai és változásai érdekelnek), és az általa összekötött problémák, területek teszik sokirányúvá és interdiszciplinárisá. A metafora ugyanis átszövi a különböző korok világképét és szövegeit, és éppúgy meghatározza a filozófia önértését, mint a nemi szerepekről alkotott nézeteket. Bár e metaforika hosszú életével egyfajta folyamatosságot is kölcsönöz a kultúrának, a különböző korokban és szövegekben részben különböző kontextusokba kerül, különböző dolgokat jelöl, azaz maga is változik.

Igen fontosnak tartom Foucault módszertani kérdéseit és problémafelvetéseit *A tudás archaeológiája* előszavában: „Vajon milyen kritériumok alapján különíthetők el azok az egységek, amelyekkel foglalkozni kívánunk...? Mi is egy fogalom” (5)? Más szóval: vajon ugyanaz marad-e a metafora más-más kontextusban, korokban, a tudás más-más univerzumaiban? Egyetértek Foucault-val és Thomas Laqueurrel abban, hogy igen elővigyázatosnak és ismeretelméletileg reflektálnak kell lennünk más korokból származó dokumentumok olvasásánál, hogy minél kevésbé erőltessük rá jelen korunk szemléletét és kérdéseit egy olyan szövegre, melyet – Foucault terminológiájával élve – ismeretelméleti törések, diszkontinuitások és szakadások sora választ el tőlünk (Foucault 4-5, Laqueur 26). Ugyanakkor fontosnak tartom a másik oldalról is megnézni a dolgokat, azaz annak a kérdésnek vizsgálni, hogy vajon egy metafora mennyiben képes összekötni történelmi korokat: az ismeretelméleti törések előtti korok szövegeit vajon mennyiben bizonyos figuratív konstrukciók többé-kevésbé változatlan előfordulása miatt van esélyünk (egyáltalán, valahogy) megérteni? Az itt következő „esettanulmányokban” látni fogjuk, ahogy a metafora különböző korokban és kontextusokban újraartikulálódik: önmaga marad, felismerhető marad, és mégis más lesz, új jelentéseket, modalitásokat, implikációkat kezd hordozni, új kérdésekre hoz régi-új válaszokat.

Hiszem, hogy „egy totális történelem lehetősége kezd eltűnni” (Foucault 9), ezért igyekeztem mindig ellenállni annak a kísértésnek, hogy nagy történelmi párhuzamokat vonjak, vagy megpróbáljam megrajzolni a metaforikus működésekben mutatkozó változásoknak és áthelyeződéseknek valamiféle történelmi korokon átívelő mintázatát. Szkhüllä és Kharübdisz közt egyensúlyozva próbáltam olyan összefüggésrendszert alkotni, mely össze is köti az egyes esettanulmányokat, közös érdekeltséget és kérdésirányokat teremt számukra az összehasonlítás lehetőségével, ugyanakkor nem esik az ismeretelméleti hübrisz – mégannyi intellektuális és narcisztikus örömmel csalogató – csapdájába sem.

A témát képező metaforában azonosításra kerülő két fogalom, az „igazság” és a „nő” a filozófia és a nemiség kutatásának kontextusába vonja vizsgálódásaimat. És valóban: ez az a két diszciplína, melynek kérdésirányai leginkább meghatározóak a dolgozat egészében. A filozófia felől olvasva a dolgozatot észrevehető, hogy annak fejezetei – a tárgyalt metaforika és az olvasott szövegek okán – valamilyen mértékben mind a megismerés dilemmái körül forognak: Mi is az igazság elvont filozófiai fogalmának a kapcsolata a testtel? Mennyiben viszonyulunk a világhoz és megismeréséhez már mindig is a testiség és nemiség által meghatározott módokon? Melyek a nemek közötti megismerés lehetőségei és határai? Mennyiben tartozik hozzá a szubjektumhoz a másik (vágyának, testének) ismerete? Mennyiben tartozik hozzá annak nem-ismerete? A keresés szubjektuma túl tud-e kerülni a keresését részben motiváló és befolyásoló (narratív, szimbolikus és fantazmikus) kereteken, azon a patriarchális mátrixon, amely egyazon mozdulattal zárja ki, teszi megismerhetetlen másikká, teszi a vágy (és fantázia) végső tárgyává és a tudás végső locusává „a nőt”?

Megjelenhet-e ezen mátrixon belül olyan tudás, mely nem e férfirendből származik? (Ezzel összefüggésben: a „tudás” filozófiai fogalma mennyiben kötődik egy fallocentrikus hagyományhoz?) Mennyire zártak vagy nyitottak a szimbolikus rend által létrehozott emberi szubjektumok valami tőlük különbözőre? A befejezésüknél boldogságot és az élet teljességét ígérő történetek vajon csupán szolipszisztikus vágyfantáziák-e, vagy olvashatók fejlődéstörténetekként is? (Ezzel összefüggésben: vajon elfogadható-e az az ezen narratívákban gyakran feltűnő elképzelés, miszerint a tudás boldoggá tesz?)

Talán nem is kell tovább folytatnom e sort, hogy világossá váljék, ezen (talán túlságosan is filozófikus) kérdésekre lehetetlen végső választ adni azon nyelvjátékokon belül, melyeket a tudomány ma fel tud ajánlani művelői számára. Az általam kedvelt poszt-strukturalista olvasási stratégiák szintén nem a definitív válaszokban érdekeltek, mint inkább a jelentések és válaszlehetőségek sokszínűségének feltérképezésében. Más szóval: a disszertáció témáját képező metaforika által felvetett „nagy” filozófiai és ismeretelméleti kérdésekre az értekezésben aligha kaphatunk választ. Tulajdonképpen a kutatás tárgyát képező metafora történetének epizódjai olvashatók egy befejezettségre nem törekvő kereséstörténet fejezeteiként, mely legjobb esetben is csak ezen metaforika különböző szövegekben történő működésének, valamint annak megértéséhez vezetheti el az olvasót, hogy miért is *nem* vezet el mindez a keresés olyan fenséges tárgyaihoz, mint az „Igazság” vagy a „Nő”. Disszertációm célja a filozófia felől nézve mindezek megértésének fényében inkább annak elemzése és megmutatása, hogy a bölcsélet egyes „fenséges” fogalmait és a filozófia grandiózus törekvéseit miként is formálják, ássák alá, sodorják önellentmondásba vagy teszik épp lehetetlenné a nemiség képei valamint az ezeket követő vágy. Más szóval az értekezés fejezetei nem olyan metafizikai és esszencialista kérdésekre keresik a választ, mint hogy „mi is a nő igazsága” vagy mi is a (’valódi’, ’lényegi’) kapcsolat e két fogalom közt, mint inkább olyan inkább talán kultúratudományosnak nevezhetőkre, mint hogy ezen fogalmak egyes szövegekben, bizonyos tropologikus működéseken keresztül *hogyan* is működtetik a megismerés és nemiség egymással összeszövődő rendjeit.

A nemiség kutatása (gender studies) felől nézve a fenti filozófikus kérdések szintén némileg eltérő hangsúlyt és irányt kapnak. A fő probléma (a kérdésfelvetés megfordításával) az, hogy a megismerés és nemiség közös metaforikája, valamint a nemek közti viszonyoknak a megismerés filozófiai (metafizikai) törekvéséhez való kapcsolása milyen gender-politikai következményekkel jár. Szinte minden konkrét eset elemzésénél fontos szempont, hogy (egyfelől) hogyan befolyásolja a nőkről alkotott képet és a nők sorsát az, hogy az igazság figuráivá váltak, milyen azonosulási- és szereplehetőségeket biztosít ez számukra és milyeneket nem, (másfelől pedig) milyen lehetséges pályákat jelöl ki ez a metaforika azon férfi vágya számára, akit a megismerés aktív szubjektumaként szceníroz. A disszertáció kérdésirányai tehát egy olyan interdiszciplináris, kultúratudományos vizsgálódás felé mutatnak, melyben egy-egy szöveg szoros olvasása elvezethet a kultúra ezen szövegből kibomló különböző aspektusainak és rétegeinek kölcsönhatásban, közös mintákba rendeződésben és egymással szoros összefüggésben történő megértéséhez.

II:

AZ ALKALMAZOTT MÓDSZEREK VÁZOLÁSA

Az úgynevezett „poszt-korszak” már említett ismeretelméleti szkepticizmusa és nyelvi-kulturális determinizmusa mellett az itt következő szöveg fontos alapvetése az a talán először Nietzsche-nél felbukkanó, majd a pszichoanalízisben valamint a test és nemiség teoretikusai kezén elfogadottá vált nézet, miszerint egy kultúra fogalmi rendjeit és világképét alapvetően meghatározzák a testről szőtt elképzelések. „[A] test szolgáltatja számunkra az építőelemeket

a szimbolizációhoz és végső soron magához a nyelvhez is” – írja Peter Brooks (*Body Work* xii), azaz test a fogalomalkotás és metaforizáció bázisa, a test és nemiség elképzelései pedig átszövik az egész kultúrát. Így fontos feladattá válik az olvasott szövegek tropológiai vizsgálata, az az – elsősorban Paul de Man nevéhez fűződő, ’trópusok retorikája’ néven elhíresült – olvasási stratégia, mely a szövegek jelentését elválaszthatatlannak tartja figuratív elemeinek működésétől. A szoros olvasásnak és a különböző alakzatokból kibontható konzekvenciák felgöngyölítésének de Man-féle módszere nagy módszertani és olvasástechnikai segítség egy olyan kutatás számára, mely a szövegek hatását és jelentését nem intencionált jelentésükben vagy kanonizált olvasataikban véli megtalálni, hanem inkább a jelölő mozgásaiban és szerveződésében. Ilyen értelemben egy szöveg tudunkon kívül egy sor olyan dolgot taníthat, sajátíthat el, erősíthet meg olvasójában, melyről az nem is álmodott (vagy ha álmodott róla, akkor is csak a pszichoanalitikusának merné elmondani). A trópusok által implikált jelentések kifejtése épp ezen „látens” jelentések felszínre hozatalát és kritikai reflexióját célozza.

Persze mindebben ott bujkál a pszichoanalízis. Disszertációmban elsősorban a pszichoanalízis lacani elméletének igyekszem hasznát venni, melynek szótára és „logikája” szolgáltatja az értekezés elemzéseinek talán legfontosabb fogalmi bázisát. Igen fontos e kutatásokban az a lacani elképzelés, miszerint a szubjektum (az, akit emberi lényként ismerünk) egy biológiai organizmus nyelvi-szimbolikus rendbe való belépésével születik meg, egy olyan rendbe való belépés által, mely soha nem válhat teljesen otthonává, melyben szükségszerűen félreismeri önmagát, és melyben létét mindig meghatározza egyfajta hiány, annak a hiánya, ami a jelentés strukturált rendjébe való belépéssel szükségszerűen elvesz. Ez a hiány szüli a szubjektum „abszolút állapotaként” (*Écrits* 265) tételezett vágyat, melynek útját és hányattatásait szintén a nyelvi-kulturális rend, illetve annak meghatározó fantáziái rajzolják meg. Az emberi szubjektumot, valamint vágyának irányait így szintén a jelölő mozgásai határozzák meg, más szóval az olyan figurák, mint „a női test igazsága” nem csupán az igazságról vagy nemekről szőtt elképzeléseket befolyásolják, de a szubjektumok formáját és vágyaik mozgását is.

Lacan elméletét igen találónak és hasznos kritikai eszköznek tartom a szubjektum, szövegek, fantáziák és vágyak ökonómiáinak elemzésében, nyelvi determinizmusának végletességével azonban nem értek egyet. Lacan találón fogalmaz a „nyelv rabszolgájává” (*Écrits I.* 251) tett szubjektummal kapcsolatban, éles szemmel veszi észre azt a (tünet értékű) szerepet, amit „a nő” fantáziája a hiánnyal küszködő fallocentrikus rendben betölt (vö: *Feminine Sexuality* 145, 168), ugyanakkor véleményem szerint az ember szimbolikusba helyezése, a nyelv alá rendelése sohasem lehet száz százalékban sikeres. Lacani értelemben nő és férfi között nem lehetséges valódi megismerés: a női szexualitásról szóló szeminárium (mára közmondásszerűvé vált) fő motívumai szerint „nincs szexuális viszony” és „a Nő nem létezik”, azaz amit a megismerés hagyományosan férfi szubjektuma „nőként” észlel, az csupán fantáziáinak egy külső tárgyra való erőszakos rávetítése (vö még: Jacqueline Rose 255-268). Úgy vélem, a pszichoanalízis itt a megismerés, illetve az emberi világ berendezettségének igen fontos körülményeire hívja fel a figyelmet, radikalizmusa azonban finomításra szorul. Lacan leginkább közkézen forgó értelmezéseivel ellentétben ugyanis azt gondolom, hogy nem csak a szubjektumnak van hiánya, de a hiánynak is. A hiány hiányát nevezhetjük a rend pillanatnyi összeomlásának vagy eltűnésének, (Lacan kategóriájának jelentését kiszélesítve) *Jouissance*-nak, vagy egyszerűen csak boldogságnak.

A nyelvileg nem (vagy nem teljesen) determinált tapasztalatok lehetőségének fenntartása az értekezés fontos pontja, hiszen egy nyelvi-metaforikus rend működést és következményeit sokkal árnyaltabban fel tudjuk térképezni, ha nem maradunk ezen fogalmi rend fogjai, ha relativizálni tudjuk, ha nem tartjuk ezt a működésmódot a dolgok egyetlen lehetséges koncepcionalizációjának. Lacan és Derrida nyelvi determinizmusának

korlátozásában a fenomenológia van segítségemre. A kortárs francia fenomenológiában ugyanis meghatározó vonal a test előtérbe kerülése valamint a klasszikus fenomenológia intencionális tudati aktusainak (illetve általában az intencionalitásnak) a kritikája. Ez egyfelől kommunikációképesévé teszi a fenomenológiát a pszichoanalízissel (mely szintén érdekelt a tudat relativizálásában), ugyanakkor ezen törekvésekben gyakran feltűnik egy a nyelv és Logosz hatalmának alá nem vetett – Merleau-Ponty kifejezését használva – „vad” tartomány feltételezése, mely segítségünkre lehet a nyelvi konstruktivizmus radikalizmusának relativizálásában.

Michel Henry francia fenomenológus testelméletében szembe állítja egymással a megismerés („nagy” fenomenológusok által leírt és kizárólagosnak tartott) intencionális aktusait a közvetlen önátéléssel (ez a test fenomenalitása felől meghatározott „ön” persze éppoly kevésbé azonos az intencionális tudattal, mint az „én”-nel, vagy a szubjektummal). Henry szerint a testünkhöz mint a világban adódó objektivitáshoz vagy az észlelés tárgyához való hozzáállás csupán egyik módja a testünkhöz való viszonyulásnak. Ezt megelőzi a saját testhez való nem-tárgyszerű viszony, melyben a test mint önmagának közvetlenül adódó, önazonos fenomenalitás van jelen. Ez utóbbi test az észlelésnek nem tárgya, hanem alanya („Az élő test” 9-10). Az a *világ*, mely dolgokból áll (az észlelés dologszerűen elképzelt tárgyaiból) – melyet én a lacani szimbolikus renddel, vagy a kulturális konstruktivizmust vallók által leírt, kulturálisan meghatározott világképpel állítok párhuzamba – nos, ez a „világ” Henry szerint egy redukció eredménye. Disszertációm szempontjából Henry elméletének legfontosabb része az, ahogy ezt az absztrakción alapuló, a *világot* tárgyak halmazaként (a testet pedig csupán az észlelés tárgyaként) felfogó (létrehozó) szemléletet szembeállítja az *élettel*, mely nem egyéb, mint valamiféle eredendő önátélés.

Ha Henry fenomenológiáját össze akarom kötni Lacannal és a kulturális konstruktivizmus olyan teoretikusaival, mint Judith Butler, akkor úgy fogalmazhatnánk, hogy a *világot* mint (ezen teoretikusok által leírt) jelentéssel és strukturalitással rendelkező kulturális konstrukciót mindig megelőzi a Henry-féle *élet*, mely nem más, mint testi létünk okán önmagától megtörténő önadódás. Az emberi lények tehát nem csupán abban az idegenségben élnek, amit Lacan a szimbolikusnak nevez, Henry pedig világnak, „melyben nincs semmiféle élet” (11), hanem ugyanakkor mindig az életben is, abban az életben, mely (a gondolat vagy a világ felől nézve) „láthatatlan” (13), nem különbözik el önmagától, és nem gondolkodik magán, csupán átéli önmagát. Az ontológia, a lét elmélete, ahogy a filozófia nagy része is, csupán a világgal foglalkozik, a dolgokkal, az élet azonban érzéki, valamint „radikális és alapvető értelemben véve fenomenológiai” (13).

Henry gondolatmenetét tovább szöve azt mondhatjuk, hogy ha a kultúra vagy a lacani szimbolikus valóban olyan abszolút túlerővel bírna a szubjektum fölött, mint Lacan vagy a kultúra radikális konstruktivista teoretikusai gyakran sugallják, ha a világ teljes mértékben rá tudna telepedni az életre, ha az érzéki megismerést teljesen el tudnák takarni a dolgok és jelentésük, akkor a szubjektumban nem maradna élet, azaz meghalna. Ugyanezt az ismeretelméletre vonatkoztatva azt mondhatjuk, hogy ha minden tapasztalásunk már mindig is kulturálisan pre-formált lenne, akkor soha nem történhetne valódi vagy új tapasztalás, és nem lehetne általában véve új (például a nap alatt), csak a kulturális minták újabb és újabb variációi. Ez esetben nem lehetne megismerés két szubjektum között sem, a megismerés szubjektuma pedig sohasem találkozhatna valami radikálisan mással, hanem mindig csupán önmaga és kultúrája teremtette konstrukciókkal, melyek mögött sohasem tűnhetne föl a másik (Lévinasi értelemben vett) arca.

Disszertációmban ezért a fenomenológia ezen élet-fogalmát a jól kidolgozott és nagy kritikai erővel bíró kulturális konstruktivista elméletek túlkapásainak enyhítésére használom: nem annyira az elemzésekben, mint inkább a teória nagy általánosításainak relativizálására, távolság teremtésére az értelmezett metaforika és értelmezője között. Úgy vélem, az élet

fenomenológiai fogalma, valamint az élet eredendő, önadóó fenomenalitásának a tételezése feloldhatja ezen elméletek szűklátókörűségét és redukcionizmusát, a kettő kombinációja pedig egy nyitottabb és összetettebb kritikai hozzáállást tesz lehetővé. Az összeegyeztetés érdekében pedig nem is kell mást tennünk, mint az ontológiára és „a világra” korlátozni mindazt, amit Lacan, Derrida vagy Butler mond (azaz kvázi a posztstrukturalizmus „köré” írni a fenomenológiát), fenntartva a lehetőségét egy a lét ontológiai kategóriáiba nem integrálható, fogalmilag nem megragadható, testileg meghatározott fenomenalitásnak. Egyetértek Henryval, aki úgy véli, a világ és az élet elkülönülnek egymástól, az élet azonban alapja a „világra jövetelnek” is, de nem csak előfeltétele, hanem folytonos mozgásban tartója és motivációja is.

Úgy vélem, a találkozás csak az (Henry-féle értelemben vett) *élet*ben lehetséges, a „másik arcát” csak itt láthatom meg, a jelentés és dolgok rendjébe nem integrált, nem intencionált és (a történés pillanatában) nem reflektált tapasztalatok birodalmában. Az élet nyújtotta elbeszélhetetlen, értelmetlen, a nyelv rendjébe teljesen soha nem integrálható érzéki tapasztalatok pedig a világ, a nyelv és a történetek örök motivációi és mozgatórugói lesznek. Henry-féle értelemben tehát az élet (illetve a világ elhalványulásának pillanataiban az élet önadóó teljességének tapasztalata) lesz az a renden túli dolog (vagy lacani Dolog), mely örök mozgásban tartja a rend narratíváit és a vágyat. Lacan Henry-val való kompatibilissá tételéhez tehát nem kell mást tennünk, mint a szimbolikus lacani fogalmát Henry „világ”-fogalmával állítani párhuzamba, a valóst pedig (mely Lacannál a jelentéssel rendelkező emberi rend értelmetlen külseje) a fenomenológiailag felfogott „élet” értelmében venni.

Még egy olyan elmélet (-halmazt) meg kell említenem, mely jelen van a disszertáció alapvetéseiben és módszertanában. Akárcsak a kortárs francia fenomenológia, ez is kapcsolatba hozható, sőt egy diskurzuson belül működtethető a pszichoanalízissel, ugyanakkor alkalmas lehet annak finomítására, továbbírására, vagy vakfoltjainak a korrekciójára is. Ez az elmélet-korpusz nem más, mint az „új” francia feminizmus, mely szerzői közül főleg Luce Irigaray és Julia Kristeva szövegei és elképzelései bukkannak fel disszertációmban. A hetvenes évek francia feminista kritikusai (akik nemritkán egyszerre filozófusok és képzett pszichoanalitikusok) éppúgy egy többé-kevésbé egységes jelölőrendként értelmezik a nyugati kultúrát, ahogy Lacan vagy Derrida. Ők is egy filozófiai vagy „eszmetörténeti” korszak végén, egy hagyomány margóján szituálják magukat, és onnan kísérlik megírni a „rend” kritikáját. Kristeva és Irigaray a test és nemiség politikája felől olvassák újra a nyugati kultúra meghatározó szövegeit. Ahogy talán Michel Henry is egyet értene Lacan szimbolikus rendről alkotott elméletével, csak épp azt tenné hozzá, hogy ez nem minden, ez csak a „világ,” melyet megelőz az élet fenomenalitása, úgy Kristeva és Irigaray is elfogadja a lacani elmélet nagy részét, csak épp hozzá teszik, hogy mindez egy férfivilág, egy patriarchális és fallocentrikus rend leírása, mely nem feltétlenül az egyetlen lehetséges reprezentációs rend. Közös kiindulópontjuk szerint „a [férfi]elví, fallocentrikus] diskurzus célulvűségében ... az elfojtott vagy a cenzúrázott hagyományos szerepein kívül nincs a 'nőiség' számára hely” (Irigaray, *This Sex...* 68), azaz „[a] pszicho-szimbolikus struktúrának ebben a jelentésében a nők ... úgy érzik, hogy vissza vannak utasítva, ki vannak hagyva a társadalmi-szimbolikus szerződésből, a nyelvből mint alapvető társadalmi kötelékből” (Kristeva, „A nők ideje” 341). Mindketten úgy vélik, hogy a hiány és kasztráció által szervezett szimbolikus rendhez a különböző nemek különböző módokon állnak hozzá, és abban különböző szereplehetőségekhez, szubjektum-formákhoz is jutnak. Kristeva és Irigaray elméletei és olvasási stratégiái nagy segítségemre voltak a pszichoanalitikus szemlélet reflektáltabbá tételében, valamint olyan kérdések vizsgálatakor, mint például hogy egy bizonyos reprezentációs modell (képesség, kifejezés, történet) milyen szereplehetőségeket is ajánl föl a különböző nemi identitással rendelkező szubjektumok számára, vagy hogy melyek ugyanezen jelölőrendek nemiség politikájából fakadó elfogultságai, azaz mennyiben vezérlik

őket a vágy fallocentrikus ökonómiájának mozgásai vagy egyes (férfiszempontból akár természetesnek is vélhető) kulturális fantáziák.

III.

AZ EREDMÉNYEK TÉZISSZERŰ FELSOROLÁSA

A disszertáció egyik eredményének azt tartom, ahogy kimutatja egy bizonyos figuratív működés századokon átívelő kitartó jelenlétét, ezzel akaratlanul is Paul de Man azon kijelentését igazolva, miszerint „a metaforák sokkalta szívósabbak, mint a tények” (*Az olvasás allegóriái*, 15). Ezen metaforikának a fejezetekben elemzett működése – mivel egyetlen képiségbe vonja össze a nemiség és megismerés viszonyait – választ ad egy sor, a nemiség és test politikumát, az ismeretelméletet, a szubjektumot vagy akár az irodalmiságot illető kérdésre.

A kultúránk gyökereinél – az *Ószövetségben* vagy Platónnál – talált analógiák, rávilágítottak ezen metaforika meghatározó jellegére, és kultúránk egész történetében játszott fontos szerepére. A két Chaucer-olvasat és a Sade-fejezet részletesen elemezte ezen metaforika „klasszikus” működésének különböző variációit és ezek következményeit. Itt látható, hogyan feltételezi, motiválja és legitimálja egymást a nemiség és az igazság diskurzusa olyan korokban, amikor a patriarchális rendet nem érik komoly felforgató kihívások; ugyanakkor (például Chaucer meséiben) azt is észrevehettük, hogy ezen rend és a benne működő, azt fenntartó figuratív ökonómiák sosem működtek szorongások és egyéb válságtünetek nélkül. Paradox módon a nő mint igazság (és az igazság mint nő) trópusa egyszerre jelentette ezen szimbolikus rendek egyik alappillérét, és szolgált ugyanakkor ugyanezen rend működése által megtermelt szorongások csillapítására vagy elfedésére. A fenti tanulmányok olvasójának gyakran támadhat az az érzése, hogy ezen történeti korokban bizony mind az igazság, mind a nemiség diskurzusa gyakran „billegett”, küzdött válsággal, legitimációs problémákkal vagy ismeretelméleti apóriákkal, és ezen tüneteket gyakran próbálta meg a másik diskurzusra való utalással feloldani. Mintha önmagában sem a nemiségről vallott (és gyakorlott) elképzelések, sem az igazságról szólók nem álltak volna biztos lábakon, ugyanakkor a másik diskurzusra való hivatkozás és analógiák mégis meg tudták (talán, látszólag, átmenetileg) teremteni ezen beszédformák szükséges legitimációját. Kicsit mindez Derrida Saussure nyomán kialakított jelfogalmára emlékeztet, a jel szupplementáris, nyom-szerű természetére, ahol is egy jelölő jelentése mindig részben más jelölőkben keresendő, mindig máshol van: valahol megvan, nem abszolút hiány (*manque*), csak épp távol van (*absent*) (vö. a *Grammatológia* „Nyelvészet és Grammatológia” részével). Ahogy a mindig más, távollévő társaikra hivatkozó jelölők önmagukban nem állnának meg, rendszerük viszont a jelentés totalitásának illúzióját keltheti, úgy támaszkodik egymásra a nemiség és megismerés diskurzusa is a „női test igazságának” metaforája segítségével. A disszertáció Sade-fejezete ugyanakkor megmutatta annak az (egyik) módját is, ahogy ez az összeszövődés és jelentésben/legitimációban egymásra támaszkodás a tudás univerzumainak 18. századi megváltozásakor az újkori tudományok részévé vált. Ekkortól nyilvánvalóan még összetettebb képlettel állunk szemben, hiszen a metaforika jelentései összeszövődnek a tudás és megismerés egész modernitásbeli diskurzusával, mely utóbbi az elemzés fényében aligha nevezhető ideológiaselemlegesnek vagy a nemiségről alkotott fantáziáktól mentesnek.

A Donne-fejezetben aztán megfigyelhettük azt, ahogy a metafora egyes jelentései és működésmódjai megváltozhatnak, áthelyeződhetnek a nemek (erő)viszonyainak változásával. Ez az elemzés talán határhelyezete által lehet igen tanulságos számunkra, azzal, ahogy tettenérhetők benne a nemiség, testiség és tudás rendjeinek elmozdulásai. Elemzésemben megpróbáltam ezen változásokra fókuszálni, és Donne szövegét egy klasszikus formájában tovább aligha tartható hagyományos fogalmi rend válságaként és újraartikulációjaként

olvasni. Akárcsak Belsey-t az én szövegemet is az motiválta, hogy megmutassa, Donne Elégiáját nem csak a régi fallocentrikus minták ismétléseként, hanem azok ironikus átíratként is lehet olvasni. Egy ilyen szempontú értelmezés lehetővé tette számunkra, hogy megfigyeljük Donne szövegében a figuratív rendek korai modernitásban megtörténő átrajzolódását.

Végül a disszertáció két utolsó fejezete bemutatott két kísérletet arra, ahogy a régi metaforikát egy új kor genderpolitikailag és ismeretelméletileg reflektáltabb közege megpróbálja újra működésbe hozni. Úgy vélem, ezen fejezetek nem csupán azáltal lehetnek érdekesek a figyelmünkre, mert felvillantják a test, nemiség és megismerés újabb figuratív-fogalmi összeszövéseinek lehetőségeit, de azért is, mert a másként történő artikuláció részleteinek boncolgatása felhívja figyelmünket a „klasszikus” működés egyes sajátosságaira is. Mint oly sokszor, itt is bebizonyosodott, hogy gyakran a másik a legjobb tükör az én megismerésére, azaz a figuráció újabb képleteinek elemzése világíthat rá legjobban a régi ökonómiák egyes sajátosságaira.

Így a disszertáció talán hozzájárulhat ahhoz, hogy összetettebben értsük meg egyes, a filozófia metafizikai hagyományából származó elképzeléseknek és a test és nemiség felfogásának összeszövődését, egymásra épülését és elválaszthatatlanságát. Remélem, hogy az elemzések világossá teszik, hogy nemcsak a testről és nemekről alkotott elképzeléseinket befolyásolják a filozófia elvont teorémái, azaz nemcsak a magasröptű elméleteknek vannak nagyon is fizikai következményei, de a hatások a másik irányban is észlelhetők, azaz a test és nemiség egy-egy korban domináns képzei is hatással lehetnek a filozófia (magát gyakran „szabadként” és „szellemiként” definiáló) törekvéseire. Így a dolgozat kontextusában és kérdésirányai felől nézve az első mozgatóra vagy meghatározóra irányuló („a tyúk vagy a tojás” jellegű) kérdésfelvetések megválaszolhatatlannak tűnnek. Reményeim szerint a szöveg sok különböző kontextusban és korban, részletesen mutatta be ezen figuratív összeszövődések sokirányú működésmódjait és szerteágazó hatásait. Talán nem egészen hiú ábránd azt gondolni, hogy a test, nemiség és elvont fogalmi gondolkodás ezen kölcsönös egymásra támaszkodásának mikéntjeit elemző írás(ok) magyarázatul szolgálhat(nak) kultúránk és gondolkodásunk egyes máig meghatározó karakterjegyeire, ezáltal pedig nemcsak a múlt reflektáltabb megértéséhez vezethetnek, de a jelen gondolkodás számára is átláthatóbb terepet teremthetnek.

A dolgozat igazi érdekeltsége mindvégig ezen figuratív működések *hogyanjának* részletes, szövegközeli elemzésében állt. Barthes tanácsát követve igyekeztem előbb és inkább figyelni arra, hogy az egyes szövegek *hogyan* is működnek és működtetnek figuratív ökonómiákat, *hogyan* jelentenek, mint arra, hogy *mit*. Az elemzések fényében „a női test igazsága” egy olyan mestertrópusnak tűnik, mely évszázadokig meghatározó volt kultúránk arculatára nézve. A disszertáció egészének egyik számomra legérdekesebb aspektusa mindenképpen az, ahogy nyomon követhető benne ezen metaforika áthelyeződése, megváltozása, rekontextualizálása és újraartikulációja, mindig kölcsönös (össze)függésben az adott korszak meghatározó törekvéseivel, kulcsmetaforáival és kulturális elmozdulásaival. Ezen újraartikulációkban néhol egész nagyívű történeti változások lenyomatai tűnnek fel egy-egy pillanatra. Az elemzések talán képesek megmutatni azt, hogy egy (mester)trópus miként is változik meg korról korra, ugyanakkor hogyan is őriz meg valamit önmagából (már csak „morfológiája,” a benne egy bizonyos alak(zat)ba rendeződő fogalmak által leírt minta révén is), és teremthet ezáltal (némi) átjárhatóságot, érthetőséget különböző episztémák között. A legáltalánosabb szinten a dolgozat egyik konklúziója nyilvánvalóan a trópusok különböző korszakokat összekötő, hermeneutikai híd funkciójának kimutatása lenne: hiszen a fogalmak évszázadok alatt történő folyamatos reszignifikációjának és elmozgásának talán épp azok az alakzatok szabnak határt, melyek szerkezetük stabilitása folytán egymáshoz való viszonyukban rögzítik a bennük kapcsolódó fogalmak jelentéseit.

A Tézisekben idézett irodalom:

- Brooks, Peter. *Body Work. Objects of Desire in Modern Narrative*. Cambridge, Mass: Harvard UP, 1993.
- de Man, Paul. *Az olvasás allegóriái*. Ford. Fogarasi György. Szeged: Ictus Kiadó és JATE Irodalomelméleti Csoport, 1999.
- Derrida, Jacques. „A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusban.” Gyimesi Tímea ford. *Helikon* 1994/ 1-2. 21-35.
- . *Of Grammatology*. Ford. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore és London: The Johns Hopkins UP, 1976
- Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. Ford. A. M. Sheridan Smith. London: Routledge, 1997.
- Irigaray, Luce. *This Sex Which Is Not One*. Ithaca, New York: Cornell UP, 1985.
- Kristeva, Julia. „A nők ideje.” Ford. Farkas Anikó. *Testes Könyv II*. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, 327-356.
- Laqueur, Thomas. *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig*. Budapest: Új Mandátum, 2002.
- Lacan, Jacques and the *École freudienne. Feminine Sexuality*. Szerk. Juliet Mitchell és Jacqueline Rose. Ford. Jacqueline Rose. New York és London: Norton, 1982.
- . *Écrits I-II*. Éditions du Seuil, 1966.
- . *Écrits. A Selection*. New York és London: Norton, 1977.
- Rose, Jacqueline. „Lacan és a női szexualitás. Bevezetés II.” Séllei Nóra fordítása. Séllei Nóra (szerk). *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. Csokonai Kiadó, 2006. 233-268.

A SZERZŐNEK AZ ÉRTEKEZÉS TÁRGYÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI (kronológiai sorrendben)

- "A női test igazsága. (A női test mint az igazság metaforája a patriarchális diskurzusban.)" Vulgo, 2000/ 1-2.
- "She-who-must-be-obeyed. She, the veil, and the subject of *máladie*." *The Anachronist*, 2000.
- "A szöveg ezer öröm-teste." *Alföld*, 2001/ 9.
- "A filozófia és az anyai fallosz. Sade és a metafizikusok." *Literatura*, 2001/ 4.
- "The Gendered Other of Metaphysics." *Gender Studies*, 2002/ 1.
- "A befordult férfi anatómiája." *Vulgo*, 2003/ 3.
- "The before of order. (Fantasy, castration and the grounding of phallogocentric metaphysics in Geoffrey Chaucer's 'The Knight's Tale')"
- Gender Studies*, Vol. 1, No 4/ 2005. 99-108.
- „Szerelem, boldogtalanság, irodalom. (A női figura és az esztétizált boldogtalanság ökonómiája 'A lovag meséjében'.” *Nagyerdei megálló. Tanulmányok Vajda Mihály hetvenedik születésnapjára*. Kossuth egyetemi Kiadó, 2005. 164-191.
- „Testek és áthelyeződések. (A vágy tárgyának áthelyeződései a reneszánsz angol költészetben: John Donne XIX. Elégiája)” *Alföld*, 2006/5.
- „Derrida fátylai.” *Vulgo*, sajtó alatt.